

Наталія Воробей

КОНЦЕПТ «БАТЬКІВЩИНА» В ТВОРЧОСТІ ГЕРТИ МЮЛЛЕР

DOI: 10.58407/litopis.230311

© Н. Воробей, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2465-9068>

Розвідка пропонує теоретичний аналіз концепту «БАТЬКІВЩИНА» на основі біографії та творчості німецької письменниці румунського походження Герти Мюллер. Дослідження включає три аспекти аналізу поняття «батьківщина»: політичний, соціологічний та літературознавчий. Основним методом виступає концептуальний підхід, завдяки використанню якого виокремлюються периферія та ядро концепту «БАТЬКІВЩИНА», а центральне місце розвідки займають такі актуальні для модерного суспільства поняття як «бездомність», «чужість / відчуження», «страх». Стверджується, що традиційно позитивне поняття «батьківщина» сьогодні неможливо помислити без його темної, негативної сторони, що доводиться на прикладі аналізу етимології та еволюції цього поняття в німецькомовному просторі. Дослідження концепту «БАТЬКІВЩИНА» на основі літературних доробків та життєвого досвіду Мюллер відбувається в області україномовних розвідок творчості авторки вперше.

Ключові слова: Герта Мюллер, концепт, батьківщина, бездомність, чужість / відчуження, страх.

Сьогодні поняття «батьківщина», його сприйняття та осмислення вчергове переживає на європейському просторі свій ренесанс. Початок цьому поклали головню такі історичні зрушення, як от: розпад Радянського Союзу, падіння Берлінського муру, де «возз'єднання» виступило ключовим терміном. З'явилася іскорка надії на нову, власну, справжню батьківщину, яка, щоправда, жевріла недовго. Глобальні міграційні процеси, пік яких припав на 2015–2016 рр., знову поділили світ на «свій» та «чужий». Російська військова агресія проти незалежної України відродила актуальність захисту «рідного» від «чужого» й посирила міграцію.

Український політолог Іван Розпутенко, автор книги «Третє тисячоліття – Україна і неокolonіалізм», стверджує, що в останні роки небезпечними стали процеси знецінення понять «держава» та «батьківщина», вимивання їхнього сутнісного значення. Актуальні негативні тенденції світового масштабу, породжені попереднім розвитком суспільства, досягли надзвичайної гостроти на поч. ХХІ ст. внаслідок крайнього посилення нерівномірності соціально-економічного, політичного, науково-технічного й демографічного розвитку¹. Ці проблеми суттєво вплинули на процеси глобалізації, мобільності та міграції людства. Тому й увага до поняття «батьківщина» значно зростає. Скажімо, сучасні німецькі науковці (Зімон Егер², Крістіан Шюле³ та багато ін.) у своїх ґрунтовних дослідженнях намагаються знайти відповідь на запитання: що ж означає поняття «батьківщина» на цьому етапі розвитку суспільства.

Життєвий шлях німецької письменниці Герти Мюллер, народженої 1953 р. в банатському с. Ніцкідорф у Румунії, відображає усі ті негативні соціальні та політичні процеси, які тероризували європейське суспільство протягом останніх десятиліть. Досвід батька-есесівця та матері, депортованої у трудовий табір радянської України, залишає перші травматичні відбитки на психіці дитини. Сюди належать і затхла атмосфера рідного селища, перманентний страх німецькомовної меншини втратити ідентичність, а також утиски з боку румунської влади. Диктатура Ніколае Чаушеску (1965–1989 рр.) завдає тотальної травматизації авторці-дисидентці. Життя після еміграції 1989 р. до Німеччини супроводжується відчуттями чужості та несприйняття. Щоправда, вручення Нобелівської премії з літератури у 2009 р. та світове визнання авторки, відомої до того лише у вузькому колі германістів, сприяє частковому (проте не остаточному) загоєнню душевних ран. Саме тому питання «батьківщини» проходить як крізь усе життя письменниці, так і крізь усю її творчість, яка носить глибоко автобіографічний характер.

¹ Розпутенко І.В. Третє тисячоліття – Україна і неокolonіалізм. Київ: «К.І.С.», 2014. С. 70.

² Egger S. Heimat. Wie wir unseren Sehnsuchtsort immer wieder neu erfinden. München: Riemann, 2014.

³ Schüle C. Heimat. Ein Phantomschmerz. München: Droemer, 2017.

Мюллер не єдина, хто пише про фашистську та комуністичну диктатури, як про найжахливіші трагедії ХХ ст. Однак гостра потреба в таких письменниках і творах надзвичайно відчутна сьогодні, коли ми потребуємо того ідеального образу «батьківщини», як певного рідного та мирного простору, можливо, як ніколи раніше. Саме тому мету цієї розвідки становить теоретичний аналіз концепту «БАТЬКІВЩИНА»: самого терміну «концепт», безпосередньо концепту «БАТЬКІВЩИНА» та його основних складових, ґрунтуючись на творчості та життєвому досвіді нобеліантки. Аналіз відбувається в двох аспектах. Досліджуються рецептивно-просторові складові, куди зараховуються мова, простір / територія (місце народження), дім (батьківський дім), ландшафт / природа. А також почуттєво-емоційні складові, причому увага зосереджується не на традиційних позитивних емоціях чи почуттях, а саме на негативних: відчуття страху, бездомності, відчуження / чужості. Окрім того ця розвідка коротко розглядає етимологію та еволюцію німецькомовного поняття «батьківщина» – «Heimat». Відтак простежуються процеси розвитку, трансформації цього терміна задля чіткішого розуміння того, чому ж у Мюллер він постає в такому негативному світлі.

«Deutsches Wörterbuch» («Німецький словник»)⁴ означає «Heimat» у ширшому значенні як країну, або ж місцевість, де людина народилася чи проживає постійно, у вужчому – як батьківський дім та майно. Саме останнє тлумачення вважається початковим та центральним уявленням, яке зберігалось століттями. Окрім того, поняття мало й релігійне смислове навантаження, коли у вжиток увійшов термін «небесна батьківщина» для кожного християнина на протигагу «земній батьківщині», де людина виступає лише гостем: «dem christen ist der himmel die heimat, im gegensatz zur erde, auf der er als gast oder fremdling weilt»⁵.

Із початком індустріалізації в ХІХ ст. й численними робітничими рухами, що виникали в багатьох європейських країнах, як протест проти капіталістичної експлуатації та політичногогноблення робочого класу (у Німеччині такі носили назву «Heimatabewegung» – рух за батьківщину), поняття означало найперше недоторкану природу / ландшафт, віддалену від усього, що в буремні часи індустріалізації завдало їй шкоди. На той час термін був досить відірваний від реалій, романтично-натуралізований, позначав умиротворення та спорідненість із певною місцевістю, ландшафтом⁶.

Усе чіткіше викристалізовувався політичний варіант умиротворення: національна присяга спільній вітчизні – «Vaterland». Батьківський дім і поєднання з певною місцевістю поступово втрачали свою цінність. «Vaterland» повинна була стати мостом, який би поєднав робітничі класи з привілейованими, пропозицією набуття ідентифікації «бездомному» робітничому рухові. Але намагання об'єднати політичну «Vaterland» із емоційною природною «Heimat» не було сприйняте робітниками. Одностороння орієнтація на минуле, провінційний анти-урбанізм «руху за батьківщину» не дозволив йому просуватися в одному темпі з рештою суспільства, тому відбувався процес повернення назад, до маленьких місцевостей, до старих звичаїв та традицій.

Звідси можна говорити про достатньо розумний хід від німецьких націонал-соціалістів: від 1942 р. в офіційних промовах Адольфа Гітлера та офіційних текстах того часу зникла політична «Vaterland», а порожню нішу зайняла «Heimat». Подібний прийом зіграв велику роль у реалізації пропагандистських намірів. «Heimat» не втратила своєї первинної семантики «малої батьківщини» – в центрі постала «батьківщина» як «сім'я». Тепер у значенні «велика сім'я», а саме – «народ» (Volk). Ба більше, відбулася актуалізація спеціального «воєнного» значення – «Heimat» як глибокий тил, внутрішня зона, територія своєї країни⁸. На відміну від поняття «Vaterland», вживання якого звелось до мінімуму, термін «Heimat» зазнав семантичного розширення, що призвело до його тотальної заідеологізованості. Тому не дивно, що одразу після Другої світової війни виник тотальний «мовний скепсис», «мовна криза», скепсис стосовно поняття «Heimat» взагалі. Існувала й інша позитивна сторона: поділ Німеччини на окуповані зони та повернення політичних вигнанців наголосили на цінності останнього.

Численні інтерв'ю та опитування мешканців сучасної Німеччини (як етнічних німців, так і емігрантів) показали пріоритетність «малої батьківщини». Чи не кожен визначає

⁴ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm: in 33 Bänder. Woerterbuchnetz. URL: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB.

⁵ Пер.: «Для християнина небо – це дім, на відміну від землі, де він гість або чужинець».

⁶ Bausinger H. Auf dem Wege zu einem neuen, aktiven Heimatverständnis. Begriffsgeschichte als Problemgeschichte / H.-G. Wehling. Heimat heute. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer, 1984. P. 14–17.

⁷ Ibid. P. 15–18.

⁸ Игнатова Е.М. Концепт «РОДИНА» в идеологическом дискурсе (на материале немецкой политической пропаганды 20-40-х гг. XX в.); автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2008. *dissCat*. URL: <http://www.disscat.com/content/kontsept-rodina-v-ideologicheskome-diskurse-na-materiale-nemetskoj-politicheskoi-propagandy-2>.

«Heimat» головно як місце, де знаходиться його сім'я, батьківський дім, друзі, рідше як місце народження, дитинства, проживання. Тут простежуються два аспекти: з одного боку, «Heimat» виступає орієнтованою на особу, передусім на найближче оточення, з іншого – на певне місце, де людина почувається захищеною, вільною та своєю⁹. До поняття «Vaterland» німці ставляться з острахом та недовірою.

Переходимо безпосередньо до концепту «БАТЬКІВЩИНА». Зазвичай сучасні молоді науковці, присвячуючи дослідження термінові «концепт», спираються першочергово на розвідки радянських дослідників (Зінаїди Попової, Йосифа Стерніна, Олени Кубрякової, Юрія Лотмана, Юрія Степанова та ін.). Серед різноманітних дефініцій «концепту» ми надаємо перевагу визначенню сучасної української філологині Жани Краснобаєвої-Чорної, яка у 2008 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці». В основу авторка поклала диференціатори концепту, виокремлені з семи векторів його інтерпретації: логіко-філософського, власне філософського, лінгвістичного, лінгвокультурологічного, когнітивного, психолінгвістичного та літературно-культурологічного, які надзвичайно влучно відображають складну та суперечливу природу самого «концепту» й наукового знання про нього. «Концепт – одиниця мислення й пам'яті, що постає в результаті тривалого і складного процесу, наділена мовною оболонкою (виражена лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами тощо), підлягає процесам специфікації, узагальнення, абстрагування та модифікації (змінам, уточненню, розширенню / звуженню), характеризується динамічною природою, відзначена “стереотипністю” й “константністю”, утворена множинністю складників і наповнена культурним змістом, виконує пізнавальну функцію, функції орієнтування у світі та збереження знань про світ»¹⁰.

Сучасний німецький учений Герхард Хандшу виокремлює чотири виміри поняття «Heimat»: просторовий, часовий, соціальний та культурологічний¹¹. Рецептивно-просторові складові концепту «БАТЬКІВЩИНА» передбачають:

- просторовий вимір – простір, територія, земля, місцевість; дім, село, місто, країна; ландшафт, природа.

Священне значення рідного краю, землі, де народилася людина, спонукає до того, щоб виокремити просторовий вимір як перший. У книгах Мюллер описам живої природи, ландшафтів, батьківського дому надається особливе значення. У першій збірці оповідань «Niederungen»¹² («Низовини») вже сама назва говорить про ландшафт рідного селища, як першої асоціації з «малою батьківщиною». Світогляд головної героїні, маленької дівчинки, прототипом якої виступає письменниця, пов'язаний передовсім із природою. З одного боку, їй надається величезне значення у німецькомовній общині. У сільській місцевості багато залежить від того, що вона дає людям. З іншого боку, надзвичайно строге виховання, брутальне поводження дорослих, пияцтво батька та сварки в родині травмують дитину, спонукаючи до втечі в поля, на луки чи до річки, подалі від жахливої дійсності. Проте там вона почувається самотньою й боїться. Як, зрештою, й у власному будинку.

Також і в есе «Heimat oder der Betrug der Dinge» («Батьківщина або Оманливість речей») маленька дівчинка, чийм завданням було щоденне випасання корів у долині, не знає «як себе витримати», адже долина така велика, а навколо – ні душі. Тому вона плаче. Вона куштує різні трави, які смакують загубленістю – батьківщина смакує загубленістю. Урешті трава видається їй несправжньою, адже сонце, що панує в долині, світить неймовірно яскраво. І тому вже доросла жінка роками пізніше запитує себе: «Die Verletzung durch das grelle Licht im Tal, war das “Heimat”?»¹³.

- соціальний вимір – громадяни(н), земляк(и), народ, етнос, община, сім'я, родина.

Вище згадана збірка оповідань «Niederungen» зображує німецькомовну банатську общину. У книзі викриваються та нещадно критикуються жахливі реалії життя в рідному селі. Традиція – це передумова та основа існування, ідеал, зразок, який регулює всі процеси, аналізує літературознавиця Світлана Маценка. Можливість самопізнання, вияв власної індивідуальності суперечить груповій ідентичності общини. У центрі перебуває колектив, а не особистість. Будь-яка спроба порушити цей неписаний закон розцінюється як напад на меншину. Від рівня сім'ї заборона переноситься на рівень села та всієї німецькомовної спільноти. Страх втратити власну ідентичність призводить до тотальної ізоляції общини.

⁹ «Was bedeutet Heimat für dich?». *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8Qobbr8z9rY>.

¹⁰ Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2008. *Disslib*. URL: <http://www.disslib.org/kontsept-zhyttja-v-ukrayinskyi-frazemitsi.html>.

¹¹ Handschuh G. Brauchtum – Zwischen Veränderung und Tradition / W. Cremer, A. Klein. *Heimat. Analysen, Themen, Perspektiven*. Schriftenreihe Band 294/1. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1990. P. 633–674.

¹² Müller H. *Niederungen*. Hamburg: Rowohlt, 1993.

¹³ Пер.: «Травма, заподіяна яскравим світлом у долині, чи це була “батьківщина”?» Див.: Müller H. *Heimat oder Der Betrug der Dinge* / G. Ecker. *Kein Land in Sicht: Heimat – weiblich?* München: Wilhelm Fink, 1997. P. 215.

щини. Як анклав німецької меншини, село виступає резерватом фашистських ідей, воно уподібнюється «чорному острову» або «величезній шухляді із паркана та мурів»¹⁴. Оскільки маленька дівчинка є частиною общини, вона несвідомо наслідує порядки та правила останньої. Навіть граючись із сусідським хлопчиком «у дорослих», героїня розмовляє та ставиться до нього так само брутально, як і її батьки одне до одного. У вже дорослої протагоністки така селищна атмосфера провокує почуття відчуженості та приводить до позиції аутсайдера. Вона не чинить зовнішнього опору общині, проте внутрішньо не сприймає та осуджує подібний спосіб життя.

Фанатичне слідування традиціям та нормам призводить до муміфікації селища разом із усіма його мешканцями, що також тематизується в есеї «Heimat oder Der Betrug der Dinge»: «Manchmal dachte ich, die Luft, der Boden, die Pflanzen und die Menschen in diesem Dorf haben etwas Abstürzendes. Und ein paar Kilometer weiter, wo andere Dörfer stehen, muss das anders sein. Es ist Unglück, ausgerechnet an diesem abstürzenden Ort geboren zu sein. An diesem Abstürzenden, dachte ich, altern die Leute in den Tod. Sie werden betrogen um ihr Leben. Sie müssten nur packen und wegziehen mit sich und allem, was sie haben ... In der Nacht müsste das gehen, dachte ich. Statt dessen gehen sie nachts immer schlafen, um am Tag darauf in dieser abstürzenden Gegend zu schuften»¹⁵.

• культурологічний вимір – мова, діалект; історія; традиції, звичаї, обряди, свята; цінності, норми; культурні надбання, символи; релігія.

Мова для Мюллер, як представниці меншини та письменниці, має особливе значення. Німецька – її рідна мова. В першу чергу – це «мова колиски», а саме діалект банатських швабів. Проте також і літературна німецька. Румунська – державна мова, де відбувається диференціація: мова країни й мова диктатури, ідеології¹⁶. Через свою німецьку представниці банатської меншини в тоталітарній Румунії виступали маргіналами. У романі «Herztier» («Серцезвір») капітан Пжеле, агент румунської спецслужби Секурітате, звертається до головної героїні (прототипом якої знову ж таки виступає авторка) та її друзів, які пишуть і читають вірші, невгодні тоталітарній владі, зі словами: «Unsere Kunst macht das Volk sich selber, dazu braucht unser Land keine Handvoll Asozialer. Wenn ihr deutsch schreibt, geht doch nach Deutschland, vielleicht fühlt ihr euch dort zu Hause im Morast»¹⁷. Тавро аутсайдерів супроводжує представників німецької общини навіть на їхній історичній батьківщині, однак уже через діалектну німецьку та румунське походження. У розвиткові сучасної німецької літературної мови, як зазначає Зіґрід Грюн, діалект німецькомовних меншин у Румунії (банатських швабів та трансільванських саксів) участі не брав. Тому в Німеччині він викликає незрозуміння, а його носіїв сприймають як чужинців¹⁸. В есеї «Bei uns in Deutschland» («У нас у Німеччині») нобеліантка описує історію зі свого життя, яка трапилася з нею вже після багаторічного проживання на «історичній батьківщині»: «Wie viele Sätze fangen seit nun 12 Jahren mit den Worten an: “Bei uns in Deutschland...” Ich möchte am liebsten in die Defensive gehen, reiße mich dann zusammen und sage: “Ich bin doch auch hier bei Ihnen.” Nach ungläubigem, vergrößertem Blick wiederholt man mir dann in scheinbarer Zurücknahme: “Aber hier in Deutschland sagt man nicht Bretzel, sondern Breezel. Ist ja nicht so wichtig, aber jetzt wissen Sie es.” ... Ich nicke und übertreffe die Erwartungen, indem ich sage: “Laugnbrezel.” Und der Verkäufer sagt: “Toll.”»¹⁹.

Часовий вимір концепту «БАТЬКІВЩИНА» розглядається окремо, адже включає не лише зовнішні, рецептивно-просторові складові, а й внутрішні, як от:

• пам'ять, спогади, запам'ятовування / забуття.

¹⁴ Маценка С.П. Герта Мюллер – німецька письменниця, нобеліант, творець ландшафтів бездомності: текст лекції. Львів: ПАІС, 2012. С. 13.

¹⁵ Пер.: «Інколи я думала, що повітря, ґрунт, рослини і люди в цьому селі мають у собі щось занепадицьке. Їй за декілька кілометрів далі, в інших селах, мусить бути інакше. Це – нещастя, народитися саме в цій загніваючій місцині. Тут, думала я, люди просто старіють і вмирають. Їх обманює власне життя. Вони мусили б лишень спакувати свої речі й поїхати геть ... Це повинно було би статися вночі, думала я собі. Натомість вночі вони завжди йшли спати, щоб наступного дня й далі працювати, не розгинаючи спину, у цій занепадаючій місцевості». Див.: Müller H. Heimat oder Der Betrug der Dinge... P. 216.

¹⁶ Grün S. «Fremd in einzelnen Dingen» – Fremdheit und Alterität bei Herta Müller. Stuttgart: ibidem, 2010. S. 41.

¹⁷ Пер.: «Наш народ сам творить своє мистецтво, для цього нам не потрібна кулка асоціальних. Якщо ви пишете німецькою, то забирайтесь до Німеччини, можливо там, у болоті, ви почуватиметеся як удома». Див.: Müller H. Herztier. Frankfurt am Main: Fischer, 2009. S. 197.

¹⁸ Grün S. «Fremd in einzelnen Dingen»... P. 42.

¹⁹ Пер.: «Скільки речень ось уже 12 років починаються словами: “У нас у Німеччині...” Найчастіше в таких випадках я займаю оборонну позицію, беру себе в руки і кажу: “Але я ж також тут у вас, у Німеччині”. Здивовано та вже з відчутною стриманістю мені повторюють: “Але тут у Німеччині кажуть не ‘бретцель’ [крендель], а ‘брецьель’ ... Це не так важливо, але тепер Ви знаєте” ... Я киваю і перевершую очікування, кажучи: “Ляугенбрезель”. А продавець відповідає: “Саме так”. Див.: Müller H. Bei uns in Deutschland. Der König verneigt sich und tötet. München: Hanser, 2003. P. 179–180.

Пам'ять та спогади про пережите, а саме – травматичний досвід, утворюють фундамент, основу, на якій відбуваються чи не всі ключові події у творах Мюллер. У романі «Herztier» оповідачка та її друг, яким вдалося емігрувати з Румунії до Німеччини, не можуть оговтатись після пережитих переслідувань, погроз та допитів. Фізично перебуваючи на «історичній батьківщині», морально та психологічно вони залишились там, де їм було завдано найбільшої життєвої травми. Сидячи на підлозі в берлінській квартирі протагоністки, друзі розглядали фотографії капітана Пжеле. Численні самогубства та навмисні вбивства з вини Секурітате були нормою в диктаторській державі. «Auf dem letzten Foto ging der Hauptmann Pjele über den Trajanplatz. Er trug ein Päckchen aus weißem Papier in einer Hand. An seiner anderen Hand ging ein Kind. Auf die Rückseite des Fotos hatte Kurt geschrieben: Der Großvater kauft Kuchen. Ich wünschte mir, daß der Hauptmann Pjele einen Sack mit allen seinen Toten trägt. Daß sein geschnittenes Haar nach frischgemäßigtem Friedhof riecht, wenn er beim Frisör sitzt. Daß das Verbrechen stinkt, wenn er sich nach der Arbeit zu seinem Enkel an den Tisch setzt. Daß dieses Kind sich vor den Fingern ekelte, die ihm den Kuchen geben»²⁰.

Головні герої текстів Мюллер, як правило, уникають слова «Heimat». Якщо його й вживають, то, зазвичай, з іронічним чи саркастичним підтекстом. Вони не можуть назвати батьківщиною рідне селище, де панують тотальна замкнутість, фанатичне слідування правилам, алкоголізм, брутальність, фашистське минуле, яке сприймається нормою. Вони не можуть назвати батьківщиною Румунію, адже травма, заподіяна диктаторським режимом, не зникне ніколи. Вони не можуть назвати рідною Німеччину, оскільки й там їх не сприймають як своїх.

Звідси почуттєво-емоційні складові концепту «БАТЬКІВЩИНА» в Мюллер включають:

- почуття бездомності; чужості, відчуження; самотності; втрати безпеки, захищеності; замкненість, обмеженість; страх.

Процес відчуження, кінцевим пунктом якого виступає почуття тотальної чужості, характеризується так званим «fremder Blick» (чужим поглядом). Це як характерна ознака письма Мюллер, так і реальний особливий погляд, що виник у письменниці внаслідок переслідувань та стежень у тоталітарній державі, про що вона пише у книзі «Der fremde Blick» («Чужий погляд»). Агенти Секурітате неодноразово проникали в квартиру авторки. Тому місце, яке було для неї певним прихистком, ставало все більше ворожим²¹. Чужість проявляється в авторки, стверджує Грюн, не у ставленні до незнайомого, а навпаки – до знайомого, до власного дому, рідного села, країни²². Як от у стосунках із земляками, які з обурення нарекли письменницю «Nestbeschmutzerin» (забруднювачкою гнізда)²³ після виходу збірки оповідань «Niederungen». «Чужого погляду» письменниця не позбулася й після еміграції на «історичну батьківщину». Вона трактує його не тільки й не скільки як чужий погляд оточуючих на переселенця, який щойно прибув у нове місто, країну, а й як невикорінне почуття відчуження / чужості самого «чужинця» стосовно свого актуального оточення. У Румунії Мюллер – представник німецькомовної меншини, а в Німеччині – національної меншини з Румунії із діалектною вимовою, що унеможливило сприйняття її німцями своєю²⁴ та спричинило екзистенційну проблему тотального життєвого аутсайдерства.

Особливу увагу ми звертаємо на почуття страху. Саме він супроводжує письменницю все життя та стає основним рушійним чинником творчості. В есеї «Wenn etwas in der Luft liegt, ist es meist nichts Gutes» («Коли щось висить у повітрі, це переважно не віщує нічого доброго») авторка пише: «Man müßte auch Angst in den Plural setzen und von den ÄNGSTEN reden. Denn die Angst wegen täglicher Repression, mit stets neu ausgedachten offenen oder hinterhältigen Methoden besetzt die Stunden der Tage, die Wochen der Monate und die Zeit der Jahre ... Vielleicht müßte man die Angst in zwei ganz verschiedene Arten einteilen: In die KURZE, unerwartete Angst, die spurlos weggeht, wenn ihre Ursache verschwunden ist. Und in die LANGE, einem durch und durch bekannte Angst ... Im Falle von politischer Verfolgung ist es die lange Angst, sie ... begleitet ... alles, was man denken kann. Diese LANGE Angst, eine

²⁰ Пер.: «На останньому фото капітан Пжеле ніс пакуночок з білого паперу в одній руці. Іншою рукою він тримав дитину. На звороті Курт написав: "Дідусь купує пирога". Я бажала, щоб капітан Пжеле ніс натомість мішок з усіма його мертвими. Щоб його зістрижене волосся пахло як щойно скошена трава на кладовищі, коли він сидить у перукаря. Щоб його злочини тхнули, коли він після роботи сідає до онука за стіл. Щоб ця дитина відчувала відразу до пальців, які дають їй пирога». Див.: Müller H. Herztier... P. 252.

²¹ Müller H. Der Fremde Blick oder Das Leben ist ein Furz in der Laterne. Göttingen: Wallstein, 1999. S. 9.

²² Grün S. «Fremd in einzelnen Dingen»... P. 38.

²³ Маценка С.П. Герта Мюллер... С. 12.

²⁴ Беринский Л. Герта Мюллер: взгляд и жизнь. *Интеллектуально-художественный журнал «Дикое поле. Донецкий проект»*. Донецк, 2009. № 14. *Дикое поле*. URL: http://www.dikoeполе.org/numbers_journal.php?id_txt=607.

Grundangst, besteht aus vielen Ängsten, die eins gemeinsam haben: die Quelle, die sie erzeugt, die immergleichen windigen Gestalten, die ... daran arbeiten, dass die lange Angst keine Lücken kriegt, dass sie größer wird als man selbst, dass man ihr gehört, nicht mehr jemand sein kann, der Angst hat, sondern jemand geworden ist, den sich die Angst genommen hat»²⁵.

Отож, концепт «БАТЬКІВЩИНА» за своєю суттю – надзвичайно суперечливий, динамічний та складний, адже характеризується найперше суб'єктивністю. Процес специфікації на прикладі життя та творчості Мюллер дозволив простежити наступне: хоча «стереотипність» та «константність», а саме традиційне позитивне тлумачення «батьківщини», й залишається на першому плані, як ядро так і периферія концепту «БАТЬКІВЩИНА» можуть зазнавати змін залежно від індивідуальних варіацій. Герої книг нобеліантки, як і сама письменниця, постають жертвами диктатури, соціальних канонів, домашнього насильства... Тому ядром концепту «БАТЬКІВЩИНА» ми визначаємо *страх*. Концептуальна периферія, в якій також домінує суб'єктивне, характеризується множинністю варіативних складників, специфічним культурним змістом і допускає розширення та збагачення. У письменниці вона навіть не те що доповнюється, а швидше витісняє традиційні почуттєво-емоційні складові (любов, почуття захищеності та ін.). Їхнє місце посідають почуття чужості / відчуження, бездомності. Тому концепт «БАТЬКІВЩИНА» в Мюллер, як одиниця мислення й пам'яті, не виконує свою функцію орієнтування в світі, а натомість «забезпечує» тотальну дезорієнтацію навіть у знайомому просторі.

У німецькомовному середовищі досить часто звучить вираз: «Heimat ist kein Ort, Heimat ist ein Gefühl» (Батьківщина – це не місце, а почуття). Саме це почуття виступає однією з невід'ємних складових життя особи. В людині як *animale sociale* потреба у приналежності та захищеності, яку може гарантувати батьківщина, закладені від народження. Протагоністи творів Мюллер залишають рідну землю під тиском соціальних, культурних, політичних (тоталітарних) систем, оскільки сама серцевина, «Heimat», створює загрозу благополуччю та більше не забезпечує почуття захищеності. Звідси герої знаходяться на роздоріжжі, охоплені почуттями тотальної бездомності та страху.

References

- Egger, S. (2014). Heimat. Wie wir unseren Sehnsuchtsort immer wieder neu erfinden [Homeland. How we keep reinventing our place of longing]. München, Germany.
- Grün, S. (2010). «Fremd in einzelnen Dingen» – fremdheit und alterität bei Herta Müller [«Strange in individual Things» – strangeness and alterity by Herta Müller]. Stuttgart, Germany.
- Matsenka, S.P. (2012). Herta Müller – німецька письменниця, нобеліантка, творець ландшафтної бездомності [Herta Müller – German writer, Nobel laureate, creator of landscapes of homelessness]. Lviv, Ukraine.
- Rozputenko, I.V. (2014). Tretie tysiacholittia – Ukraina i neokolonializm [The third millennium – Ukraine and neocolonialism]. Kyiv, Ukraine.
- Schüle, C. (2017). Heimat. Ein phantomschmerz [Homeland. A phantom pain]. München, Germany.

Воробей Наталія Миколаївна – кафедра світової літератури, факультет іноземних мов, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001, Україна); аспірантка інституту германістики, факультету 02 гуманітарних та культурологічних наук, Університету Кассель (Курт-Вольтерс-Штрассе, 5, Кассель, 34125, Німеччина).

Vorobei Nataliia – world literature department, faculty of foreign languages, I. Franko Lviv National university (1 Universytetska Str., Lviv, 79001, Ukraine); postgraduate of the Institute for German philology, the faculty 02 of humanities and cultural sciences, University of Kassel (5 Kurt-Wolters-Str., Kassel, 34125, Germany).

E-mail: nataliavorobey@gmail.com

THE CONCEPT OF «HOMELAND» IN HERTA MÜLLER'S WORK

This search offers a theoretical analysis of the concept of «HOMELAND» based on the biography and works of a Romanian-born German writer Herta Müller.

²⁵ Пер.: «Було би доречним також і слово “страх” поставити у множину і вживати слово “СТРАХИ”. Тому що страх внаслідок щоденних репресій з постійно новими відкритими чи прихованими методами “терору” заповнює години, дні, місяці та роки ... Можливо, доречно було би поділити страх на два абсолютно різні види: КОРОТКОТРИВАЛИЙ, неочікуваний, який минає безслідно, коли його причина зникає. І ДОВГОТРИВАЛИЙ, відомий, раз у раз повторюваний ... У випадку політичних переслідувань – це довготривалий страх, він ... супроводжує ... все, про що можна лише подумати. Цей ДОВГОТРИВАЛИЙ страх, основний, складається з багатьох страхів. І всі вони мають одне спільне: джерело, яке їх породжує. Одні й ті ж постаті, які ... працюють над тим, щоб довготривалий страх не мав ніяких прогалів, щоб він ставав більшим, аніж ти сам, щоб йому належати – більше не бути просто тим, хто боїться, а стати тим, кого страх взяв у полон». Див.: Müller H. Wenn etwas in der Luft liegt, ist es meist nichts Gutes. Der König verneigt sich und tötet. München: Hanser, 2003. P. 187.

The study includes three aspects of the analysis of «homeland» definition: political, sociological and literary. The main method is a conceptual approach, with the help of which were determined the periphery and the core of the concept of «HOMELAND», while the main place of the study is occupied by such topical terms for our modern society as «homelessness», «strangeness» / «estrangement», «fear». It is claimed that traditionally positive definition of «homeland» can't exist nowadays without its dark, negative side what proves the study of etymology and evolution of this term in the German speaking space. The concept of «HOMELAND» based on Müller's books and life experience is analyzed in the Ukrainian literary field for the first time.

Key words: Herta Müller, concept, homeland, homelessness, strangeness / estrangement, fear.

Дата подання: 10 травня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 червня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Воробей, Н. Концепт «БАТЬКІВЩИНА» в творчості Герти Мюллер. *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 120–126. DOI: 10.58407/litopis.230311.

Цитування за стандартом APA

Vorobei, N. (2023). Kontsept «BATKIVSHCHYNA» v tvorchosti Herty Miuller [The concept of «HOMELAND» in Herta Müller's work]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 120–126. DOI: 10.58407/litopis.230311.

